

Nazım Hikmet ve Attila İlhan'ın Şiirlerinde Emek Mücadelesi ve Çalışma Yaşamından İzler

Elif HACİSALİHOĞLU¹, Aziz ŞEKER²

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, elifhacisalihoglu@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3003-663X

² Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, shuaziz@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5634-0221

Öz: Genel olarak sanayileşme ve kentleşmenin neden olduğu göç, değişen sosyo-ekonomik koşulların yansımaları, yoksulluk, toplumsal dönüşüm ve ekolojik değişim edebiyatta ilgi duyulan konular arasındadır. Pek çok toplumsal olgu gibi edebiyat da toplumsal yapısal değişimin seyrini belirleyen dinamiklerden etkilenir. Toplumsal değişim süreçlerinde özellikle emek mücadelelerinin görünür olduğu edebiyat alanlarından birisi ise şiirdir. Şiire yansıyan toplumsal bağlam şairin düşünce dünyasına göre şekillenirken, öte yandan ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerle mücadeleyi sanatsal açıdan ele alan şairlerin şiirlerinde çalışma hayatı ve emek temalarına yer vermeleri doğal olarak dönemin toplumsal koşulları ve siyasi ortamı ile de biçimlenir. Bu kapsamda toplumsal eşitsizlikler, emekçilerin hak arayışları, grevler, toplumsal sorunlar karşısında insanların talepleri ve çalışma olgusu etrafında dünyayı daha yaşanabilir kılma konuları toplumcu gerçekçi edebiyatın alanına girmiştir. Bu nedenle de toplumcu gerçekçi literatürün toplumsal analize yönelik ayrıntılı veriler içerdiğini belirtmek gerekir. Bu makalede, Türkiye'nin toplumsal yapısını ve dönüşümünü emek ve çalışma hayatı eksenini de dahil ederek, farklı tarihsel dönemlerde ve evrensel boyutlarıyla da şiirlerine yansıtan toplumcu dünya görüşüne sahip şairlerden, Nazım Hikmet ve Attila İlhan'ın şiirleri metin analizi yöntemi ile incelenmiştir. Şairlerin şiirlerinde belli temalar saptanmış, emeğin ve çalışma yaşamının izdüşümleri bu temalar kapsamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nazım Hikmet, Attila İlhan, emek, çalışma yaşamı, toplumcu edebiyat, şiir.

Jel Kodları: J81, Z11, B14

Traces of Labour Struggle and Working Life in the Poems of Nazım Hikmet and Attila İlhan

Abstract: In general, migration caused by industrialisation and urbanisation, reflections of changing socio-economic conditions, poverty, social transformation, and ecological change are among the topics of interest in literature. Like many social phenomena, literature is affected by the dynamics that determine the course of social structural change. One of the fields of literature, where social change, processes, and battles become visible, is poetry. While the social context reflected in poetry is shaped according to the poet's worldview, the inclusion of the themes of working life and labour in the poetry of poets who deal with the struggle against economic and social inequality from an artistic perspective is shaped by the social and political environment of the time. In this context, social inequalities, workers' search for rights, strikes, the demands for social change, and making the world more liveable around the phenomenon of labour entered the field of socialist realist literature. Therefore, it should be noted that socialist realist literature contains detailed data for social analysis. This article examines the poems of two poets with a socialist worldview, Nazım Hikmet and Attila İlhan, who reflected the social structure and transformation of Turkey in their poems by including the axis of labour and working life in different historical periods and with universal dimensions, through the method of textual analysis. Certain themes have been identified in the poems of the poets, and the projections of labour and working life have been evaluated within the framework of these themes.

Atıf: Hacisalihoglu, E. & Şeker, A. (2025). Nazım Hikmet ve Attila İlhan'ın Şiirlerinde Emek Mücadelesi ve Çalışma Yaşamından İzler, *Politik Ekonomik Kuram*, 9(2), 841-856. <https://doi.org/10.30586/pek.1632531>.

Geliş Tarihi: 03.02.2025

Kabul Tarihi: 27.03.2025

Telif Hakkı: © 2025. (CC BY) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Keywords: Nazım Hikmet, Attila İlhan, labor, working life, socialist literature, poetry.

Jel Codes: J81, Z11, B14

1. Giriş

Edebiyat, yazarın toplumla özgün bir ilişkilene biçimidir. Yaratıcı üretim ve/veya edebi metinler yazarın kendi kuralları içerisinde kurgulanmış bir dünyada, toplum içinde var olmasına alan açar. Yazar, kurduğu bu alan içerisinde deneyimlediklerinin izdüşümlerini görünür kılarken, kimi zaman bu alanda toplumsal meseleleri de tartışmaya açabilir. Sanat eserleri sorulara cevapların bulunduğu alanlardan ziyade, sorulara/sorunlara cevapların arandığı bir alan olarak görülebilir; bu sebeptir ki, sanatçının ilgili soru(n)ları çözüme ulaştırmasının beklendiği yerler olarak değerlendirilemez. Daha çok bireysel ve/veya toplumsal sorunların (ki bunlar iç içe girmiş bir biraradalıkla da var oluyor denilebilir) açık edilmesi, yazarın kendi anlam dünyasından, kendi düzenlediği bir kurgu dünyası ile aktarılması olarak ele alınabilmektedir. Öyle ise bireyin (yazarın) bulunduğu noktadan bireysel ve toplumsal olanın yeniden kurgulanmasından söz edilebilir. Toplumsallaşma sürecinde yazarın öznel deneyiminin izdüşümünü kavrayarak, buna uygun bir forma büründürmesi sanatsal bağlamda yaratım süreci iken; form olarak metnin ve dilin kendisinin seçilmesi yaratıcı yazım süreci ve nihayetinde edebi eseri oluşturmaktadır.

Toplumsal değişim ve dönüşüm süreçleri olumlu veya olumsuz, esasında yerleşik olandan uzaklaşılacağı için az ya da çok gerilim, endişe ve belirsizlik barındırırken; çok sayıda insanı kitlesel olarak etkileyebildiğinden, bu süreçlerin yankıları kuşaklar boyunca devam edebilmektedir. Bu denli yoğun ve yaygın etkisi olan süreçler, edebi metinlerde bilhassa gözlem ve aktarma gücü yüksek olan yazarlar tarafından kimi zaman ana konu ya da kimi zaman ise bağlamın kurulduğu zemin olarak işlenebilmektedir. Yaratıcı yazında yaşantıyı belleğe, kişisel/toplumsal belleği anlatıma, gereçleri biçime dönüştürmek gerekir. Fischer'in değerlendirmesiyle toplumsal ilişkilere ışık tutmak, toplumsal çatışmaları anlatmak, gelişen toplumlardaki insanları aydınlatmak, insanların toplumsal gerçekleri tanıyıp değiştirmelerine yardım etmek edebiyatın da görevidir (Fischer, 1993, s. 13). Edebi metinler bu açıdan bakıldığında, -yazarın kendisine de bağlı olarak- bireye yansıyan kendi öznelliği içerisinde toplumsal süreçlerin takip edileceği metinler olarak da farklı disiplinler bağlamında ele alınmaktadır. Ancak, sosyal bilimler açısından bir araştırma alanı olarak kullanılacaksa, yazarın edebi yapıtlarında birey ve toplum meselelerine yaklaşımı, dikkatle ele alınması gereken bir konudur. Toplumsal duyarlılığı ile insana ve topluma dair sosyal gerçekleri kendi kurgusalılığı içerisinde, estetik bir şekilde yansıtmaya özelliği bulunan edebi yapıtlar toplumsal araştırma için bir veri kaynağı olarak değerlendirilirken, diğer veri alanlarından özgünlükleri muhakkak göz önünde tutulmalıdır.

Toplumsal koşulların edebiyata etkisi ya da edebiyatta kullanımının toplumsal değişim- dönüşüm süreçlerinde etkili olması edebiyata, sosyoloji başta olmak üzere farklı sosyal bilim alanlarının ilgisini artırırken, edebi metinlerin kendine özgü koşulları ile sağladığı farklı perspektif, toplumsal ile bireysel olanın kesişiminde yeni alanlara dikkat çekebilmektedir.

Geçmişten günümüze gerçekliğin bir parçası olarak edebi metinler içerisinde sınıfsal çelişkiler, toplumsal çatışmalar, politik-ekonomik dönüşümler, yoksulluk, toplumsal cinsiyet, toplumsal değişim gibi birçok konuda önemli yansımaların söz konusu olduğu görülmektedir. Bu gerçeklik içinde çalışma yaşamı, emek hareketleri ve sınıf ilişkilerinin gelişiminin temsil edildiği bir zemin olarak edebiyatı da kabul etmek gerekir. Edebiyat çeşitli şekillerde toplumsal gerçekliği yansıtabilirken toplumcu dünya görüşüne sahip yazarların eserlerinde ise bu etki çok yönlü ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak emeği, sınıfı, toplumsal sınıf ilişkilerini ve çalışma yaşamının iz düşümlerini işaret eden edebi metinleri analiz etmek, edebi metinlerin yazıldığı toplumsal dönemi ve koşulları ile işaret ettikleri belleği anlamak açısından önemlidir. Bu analizler, ilgili akademik metinleri ve yazını boyutlandırıp, zenginleştirebilir (Şeker, 2022, s. 13, Hacısalihoğlu, 2021, s. 468, 2020, s. 236).

Edebiyatta, özellikle toplumcu dünya görüşüne sahip yazarların bu dünya görüşünü benimsemelerinden kaynaklı olarak, toplumsal gerçekliğe daha sık eğildikleri ve

yapıtlarında toplumsal meselelere vurgu yaptıkları görülür. Nitekim, “her sanatçı çağının toplumsal aynası” (İlhan, 2000, s. 56) olduğuna göre toplumcu dünya görüşüne sahip yazarların metinleri, toplumsal süreçlerin dönüşümlerinin görece daha açıklıkla/yoğunlukla izlenebildiği metinler şeklinde çözümlenebilmektedir. Konuyla ilgili roman ve öykü türlerine ağırlık verilse de, edebiyat türleri içinde şiiri de bu açıdan ele almak mümkündür. Edebi metin olarak kabul edilen şiirler, kurgu ve çağrışım unsuru olmaları yönüyle insanlar üzerinde güçlü etkiye sahip olabilirler. Toplumsal olayları ve sosyal meseleleri söz sanatlarıyla harmanlayarak kendi yaratıcılıklarını ortaya koyan şairlerin ifadeleri analiz edilirken ayrıca konu, imge, sembol ve temalar incelenmesi gereken unsurları oluşturur (Murat ve Çataklı, 2019, s. 419). Anlam ve imge, şiir için önemli konulardır. Kimi toplumcu eleştirmenler imgenin büyük oranda gerçeğe veya aklın denetimine tabi tutulmasını işaret ederler. Bunlar açısından imgenin anlamının şiirsel etkisi toplumsal bir dayanak oluşturması durumunda anlamlı ve geçerli sayılır (Reyhanoğulları, 2021, s. 604). Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi şairlerin şiirlerinde bunun örneklerine çokça rastlanır. Burada şiir söz konusu olduğunda diğer edebiyat türleri arasında belki de imgeye dayalı olması ve fazlaca öznelliği yansıtması konusunda ayrıca bir tartışma açılabilir. Ancak şiirin değinilen bireysel özelliği, kurgusalılığı ve imgesel yanının ağırlıklı olması kendi özgünlüklerini göz ardı etmemek koşuluyla sosyal bilimler açısından analiz edilebileceği düşüncesini değiştirmez.¹

Edebiyat-toplum ilişkisi bağlamında bakıldığında sosyal problemler ya da toplumsal konulara öncelik veren şairlerin toplumsal yaşamı ve koşulları sergilemesi, şiiri -diğer edebi metinlerden özgün yanını da akılda tutarak- sosyal bilimin inceleme alanı yapmaya elverişli bir durum meydana getirir. Bu metinde çalışma yaşamı ve emek mücadelesi birer toplumsal olgu olarak konu edilmekte, bu iki başlığın yansımalarının izlerinin sürüldüğü veri setleri olarak da toplumcu şiirler (edebi metinlerin üretiminin niteliği ve koşulları göz ardı edilmeden) ele alınmaktadır. Kapsam iki şairin şiirleriyle sınırlı tutulmuştur: Nazım Hikmet ve Attila İlhan. Türkiye’nin toplumsal yapısına ilişkin sosyal sorunlara, özel olarak çalışma yaşamı, işçi sınıfı, emek mücadelesine edebi üretimlerinde yer veren bu iki şair, ayrıca sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelere dair fikir üreten ve tartışmaya girişen aydınlar olması nedeniyle bu çalışma için seçilmiştir. Metinde öncelikle Türk edebiyatında toplumcu şiirin gelişim sürecinin, içinde yazıldığı dönem ile ilişkisi vurgulanmış, ardından farklı toplumcu şairlerin şiirlerinden, konuya ilişkin çeşitli seçilmiş alıntılara yer verilmiştir. Son başlık altında ise Nazım Hikmet ve Attila İlhan’ın şiir kitaplarının çalışma yaşamı ve emek başlıkları ekseninde belgesel tarama/döküman analizine tabi tutularak seçilmiş şiirlerinin metin analizi gerçekleştirilmiştir. İlgili analiz sonucu ortaya çıkan temalar, aralarındaki ilişkiselliklere göre de kendi içlerinde ayrıca gruplandırılmıştır. Buna göre, Nazım Hikmet’in incelenen şiirlerinde “umut, mücadele hürriyet”, “çalışma koşulları, sosyo-ekonomik koşullar, toplumsal yaşam” ve “sınıf bilinci” olmak üzere üç ana tema grubu öne çıkmaktadır. Attila İlhan’ın şiirlerinde ise “çalışma yaşamının farklı kesimlerinden işçiler/işçi sınıfının görünümüleri” ve “işçi sınıfının koşulları, kırdan-kente toplumsal görünüm” olarak iki ana tema grubu gözlemlenebilmektedir.

¹Sosyal bilimler alanından toplumsal sınıflar, çalışma yaşamı, üretim ilişkileri ve emek başlıklarını edebi metinler üzerinden inceleyen/tartışan akademik çalışmaların, yaygın olarak öykü ya da roman türüne yöneldiği görülmektedir. Şiirin bu denli arka planda kalışının baskın bir nedeni olduğu düşünülebilir. Diğer türlere kıyasla, şiirde imgesel kullanım yoğunudur. Bu durum edebi metinler içerisinde şiir türünün hem yoruma açıklığını hem de soyutlama düzeyinin yüksekliğini gösterir. Dolayısıyla araştırmacılar için şiirin bu özellikleri metnin incelenmesini zorlaştırabilmektedir. Dilin imgesel yoğunluğuna ek olarak, Felski, *Edebiyat Ne İşe Yarar?* (2010, s. 93) kitabında, şiirdeki anlamın temaları yanında, içerdiği ses efektleri ile de ilişkili olduğunu hatırlatır: “Seamus Heaney şiirle kurulan ve müzikallik kadar anlamın da etkisi altında olan, (...) şiirin işaret ettiği şeyler yahut temalar kadar sahip olduğu ses efektlerine de bağlı olduğu bir ilişki biçiminden bahsederken, manzaralardan ziyade ses-manzaralarının yaratıldığını belirtir. (...)”

2. Türk Şiirinde Toplumcu Eğilimin İzleri

Tarihsel olarak dünyada yaşanan politik değişimler, sosyal adalet, sosyalist dünya görüşünün adalet temelinde yayılması, İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte bloklaşan dünyada sosyalist sistemlere kendisini yakın gören edebiyatçıları var kılmıştır. Türkiye'de de sosyalist dünya görüşüne sahip Nazım Hikmet'in öncülüğünde 1940'lı yıllarla başlayarak 1960 sonrasına ulaşan toplumcu gerçekçi bir kuşak oluşmuştur. Bu dönemde bir yandan kırdan kente ekonomik nedenlerle iç göçün artması, kırsal sorunlar, şehirlerde gecekondulaşmayı beraberinde getirirken, yaşananlara paralel olarak üretim ilişkileri ve çalışma yaşamının şekillenmesinde de etkisi olmuştur.² Fabrikalarda çalışan işçilerin sayısı çoğalmış, sosyal güvenlik sorunları, hak arama mücadeleleri ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi talepleri kamusal alanda kendisini göstermiştir. Toplumcu gerçekçiliğin bir alt türü olarak kabul edilen köy romanlarının da kırsal nüfus ve üretim yoğunluğunun paralelinde ortaya çıkması, benzer bir toplumsal dönüşüm-edebi yansıma şeklinde değerlendirilebilir. 1940-1950 yılları arası etkin olan köy romanlarında köylülük kapsamında tarım işçiliğinin kendine yer bulması (Andaç, 1998, s. 186) somut bir karşılık olarak anılabilir. Edebiyat ortamını belirleyen toplumcu gerçekçilik bu süreçte modernist eğilimleri harmanlayarak gelişirken, sosyal konulara daha çok yer vermiş, bu durum şiire de yansımıştır (Çayırıcıoğlu, 2022, s. 49).

Moran (2005, s. 14), Türkiye'nin toplumsal dinamiklerinin edebi metinlere romanlar özelinde yansımaları 1950'li yıllar öncesi ve sonrası ayrımı yaparak değerlendirir. Moran'a göre yazarların farkındalık eksikliği veya önemsiz bulmaları nedeniyle bu dönemde üretim ilişkilerine odaklanılmamıştır. Başka bir açıdan bakıldığında, "Türkiye'de 1950 sonrasında sanayileşme ile birlikte kırsaldan kopup kentlere gelenlerin, buralarda verdikleri emeğin karşılığını alamadığı için hayâl kırıklığına uğrayan işçilerin, giderek ekonomik durumu zayıflayan memurların sorunlarını eserlerine yansıtan yazarlar, aynı zamanda sözcülüğünü yaptığı bu çevreleri de politik ortama çekmiş olurlar. Bundan sonra bir yandan iç göç, şehirleşme olgusu, işsizlik ve geçim kaygısı; diğer yandan karşıt siyasal fikirler ve ideolojiler arasında yaşanan şiddetli kavgalar, sebep ve sonuçlarıyla birlikte edebî nevilere en popüler konusu" yapılmıştır (Erol ve Taş, 2017, s. 55).

1960'larla beraber yeni toplumcu gerçekçi şiir kendisinden önceki kuşağın şiirlerinden beslenmekle birlikte, kolektivizm, işçi-emekçi sınıfın mücadelesi, yoksulluk gibi meseleleri günlük yaşama, sokağa yansıtmaya çalışan, bir bakıma sosyalist düzen için mücadele edecek daha politik ve radikal bir sanattan yana tavır alan bir kuşak ortaya çıkar. Bu gelişme, dönemin siyasal atmosferinden kaynaklı özgürlük ve eşitlik söylemlerinin kamusal alanda talep edilebilirliğinin artması ve hak mücadelesine kaynaklık eden koşullarla ilgilidir (Aydoğdu, 2017, s. 280, 2021, s. 50). Bu çerçevede bir çözümleme yapılacak ise eserin üretildiği üretim alanının tarihini bilmek, eserleri eser sahiplerinin ve okurunun toplumsal uzamdaki konumlarıyla/sınıflarıyla ilişkilendirmek eserin değerini açıklarken üzerinde durulması gereken öğeler olarak öne çıkmaktadır (Bourdieu, 2019, s. 142). Şair ve şiir açısından bu ifade ele alındığında, bir adım öteye taşınarak toplumcu gerçekçi şiirin yazarı ve okurunun bu anlamda etkileşim halinde olduğundan söz edilebilir. Buna ilişkin bazı örnekler vermek mümkündür. Toplumcu gerçekçi şairler 1950-1970 yılları arasında yoğun bir şekilde üretimlerini ortaya koymaya başlamışlardır. Dönemin toplumcu şairleri, şiirlerinde genellikle Anadolu gerçekleri, savaşa karşı tepki, yoksulluk, barış özlemi, cehalet, kentleşme, sanayileşme ve emekçilerin sorunları gibi temalardan esinlenmişlerdir. Özellikle Anadolu toplumsal yapısından kesitler içeren şiiriyle Ahmed Arif'in 1950'lerden sonra toplumcu gerçekçi çizgide ürettiği görülür. Ahmed Arif'in *Hasretinden Prangalar Eskittim* kitabında, Anadolu her yönüyle önemli bir yer tutar. Arif'in şiirinde öne çıkan toplumsal meseleler arasında, çalışma yaşamına dair kesitler bulunur. "Yalnız Değiliz" şiirinden "Tütün işçileri yoksul / Tütün

² Kırdan kente göç, gecekondulaşma, kentleşme, kentlerde yaşanan sosyal sorunlar konusunda daha ayrıntılı bilgi için şu çalışmalara bkz. Kiray, 1999, 2007. Kaya ve Şeker, 2022, Kaya, 2023.

işçileri yorgun, / Ama yiğit, / Pırlı-pırlı namuslu. Namı gitmiş deryaların ardına / Vatanımın bir umudu..." dizeleri örnek verilebilir (Arif, 1997, s. 17). Ahmed Arif şiirlerinde halkın duygu, düşünce ve acılarını, halkın söyleminden beslenen samimi anlatımla, sevgi ve umutla yoğurarak işlemiştir (Bulak, 2016, s. 280). Enver Gökçe de 1940'lı yıllarda benimsediği sosyalist dünya görüşünü ve sanat anlayışını şiirlerinde yansıtan bir diğer şairdir. Bezirci'ye göre Gökçe, "gerçekçi bir anlayış, toplumcu bir görüş ve derin bir sevgiyle memleketinin önemli sorunlarına dokunmuş, emekçi halkının acı gerçeklerini dile getirmiştir" (Bezirci, 1976, s. 309). Enver Gökçe, *Yaşamı Bütün Şiirleri* kitabında yer alan "Dost" şiirinde Türkiye'de çalışma yaşamına gönderme yaparken emek mücadelesiyle hürriyet açısından konuya eğilir: "Adana'nın pamuğu dokumada; Diyarbakır, Afyon, Kütahya fabrikada / Ümit işkencede mahzun / Emek işkencede mahzun / Tenim, ayaklarım üryan / Ekmek işkencede mahzun / Ve Divrik'in demiri arabada / İşçi-köylü ve işçi birarada / Söyle türküler yadigârı kardeş! / Söyle ağırlar yadigârı kardeş! / Neden alınterleri / Nimetler, haklar haram oldu sana..." (Gökçe, 1946, Akt, Behramoğlu, 1997, s. 487).

Çağdaş Türk romanında ses getiren yazarlardan Vedat Türkali özellikle şiirlerinde toplumcu dünya görüşünü net bir şekilde ifade ederken şiirle sınırlı kalmayıp, ideolojik tutumunu romanlarında daha baskın bir şekilde işleme yolunu seçmiştir. Vedat Türkali'nin *Eski Şiirler, Yeni Türküler* kitabında yer alan, "Sis" şiirine ithafen yazdığı "İstanbul" şiirinde, "Hürriyet yok / Ekmek yok / Hak yok" ifadeleriyle toplumsal eşitsizlikleri ve politik sistemi eleştirmiştir. Şiirinde toplumsal döneme ve sosyal sınıflara dair izler, şairin şu dizelerinde gözlemlenmektedir: "Almış dizginleri eline / Bir avuç vurguncu müteahhit toprak ağası / Onların kemik yalayan dostları / Onların sazı cazı villası doktoru işçisi / Ve sen esnaf sen söyle sen memur sen entelektüel / Ve sen / Ve sen haktan bahseden Ortaköy'ün Cibali'nin işçisi / Seni öldürürler / Seni sürerler / Buhranlar senin sırtından geçirilir / İpek şiltelerin istakozların / ve ahmak selameti için / Hakkında idam hükümleri verilir..." (Türkali, 1944, Akt, Behramoğlu, 1997, s. 467). Şair İstanbul'u toplumsal sınıf ve iktidar ilişkilerinin işleyişinin yansıdığı bir yer olarak imgelemiş, geleceğe ilişkin olarak da haramilerin elinde olan şehrin bir gün emekçilerin eline geçeceğini dile getirmiştir.

Yaşar Kemal romancı olarak bilinmekle birlikte röportajlar kaleme almış, öykü ve şiirler yazmıştır. Güçlü toplumcu romanlarının yanında, az da olsa yazdığı şiirlerinde Çukurova'da çalışan insanlara dair gözlemlerini içeren temalara yer vermiştir. Romanlarının çoğunda olduğu gibi şiirlerinin de mekânını Çukurova ve Çukurova'da yaşayan insanlar ve sosyal ilişkileri oluşturmaktadır. *Bugünlerde Bahar İndi*, Yaşar Kemal'in 1939'dan yaşamının son yıllarına kadar olan süreçte yazdığı şiirlerden elemeler yaparak yayımladığı şiir kitabıdır. *Bugünlerde Bahar İndi*, Yaşar Kemal'in ilk ve tek şiir kitabı olmasına rağmen, şairliğiyle ilgili somut ipuçları vermektedir. İlk bakışta şairin bireysel ve toplumsal sınırlar içerisinde kalan konuları irdelediği, ayrıca toplumsal meseleler dışında kendi 'ben'ini anlatan şiirlere yer verdiği görülmektedir. Toplumsal konular ele alınırken şairin toplumcu gerçekçi yönü belirgindir (Yürek, 2013, s. 275). Yaşar Kemal, *Bugünlerde Bahar İndi* kitabındaki "Kapi" şiirinde Çukurova'da baharın gelişini ekolojik yönleriyle anlatmakla birlikte, ırgatların yaşamlarını konu almıştır. Bu sosyal gerçeklik, düşük ücretlerle çalışan ırgatların yoksul hallerinde yoğun olarak dışa yansımıştır: "Bugünlerde bahar indi Çukurova'nın düzüne / Maraşlı Malatyalı / Tekmil ırgatlar / Sersefil döküldü yollara / Gelir tozlu uzun yalnız yollardan / Gelir uzak köylerden / Tabanı şişer / Gelir koyaklardan dağlardan / Kel tepeler aşar / Gelir bozkırın bir ucundan tutunarak / Rüzgârlı / Rüzgâr otları toprağa yatırır / Bozkırın ıssızlığı içlerinde / Gelirler / Elleri kocaman yarılmış uslu / Elleri el gibi / gözleri göz gibi değil / Benizler saz gibi / Ayakları, gözleri, yüzleri / Som sarı / Sersefil dökülmüş yollara / Gelirler acı / Elleri kütük gibi / Ağır / Toprak dolmuş yarıklarına / Kapkara / Damarlarından kan toplanır gibi yüreğe / Öylesine alışkın / Toplanırlar Çukurovaya / Toplanırlar sarı / toplanırlar acı" (Yaşar Kemal, s. 2010, s. 66). Topraksız tarım işçileri pamuk tarlalarında çalışmak için Çukurova'ya göç etmektedirler. Yaşar Kemal şiirinde, mevsimlik tarım

işçilerinin göç günleri, yoksulluğun süreğenliği ile çalışma/yaşam koşullarının bedenleri üzerindeki tahribatı ve sosyal zorluklarını betimlemektedir.

Son bir örnek Cahit Sıtkı Tarancı'nın "Memleket" şiiri üzerinden verilebilir. Tarancı, bir işçi-emekçi mücadelesini vermekten ziyade, bu kesimleri sosyal sorun yaşayan insanlar olarak dizelerinde yansıtmıştır. *Otuz Beş Yaş* isimli kitabında yer alan "Memleket" şiirinde 'memleket'in sosyal durumunu ve içinde bulunulan sosyo-ekonomik koşulların işçi ve köylü kesim üzerindeki etkilerini işlemiştir: "Köylümüz efendimiz tarlasında perişan / İşçimiz kardeşimiz kavgasında perişan / Anam bacımdır bahtı karasında perişan / Hemen Allah cümlemizin yardımcısı olsun" (Tarancı, 2004, s. 210).

Yukarıda genel hatlarıyla verildiği üzere Türkiye'de şairler arasında toplumcu düşünceyi özümsemiş, edebiyat tarihinde yer etmiş, geniş toplumsal kesimler tarafından da okunan şairler bulunmaktadır. Tarihsel açıdan toplumsal konuları işlemenin yaygın ve görünür olduğu bir dönemde bulunmanın göz önünde tutulacak etkisiyle, ideolojik tutumları, yaşamlarını inşa ettikleri değerleri ve benimsedikleri toplumcu dünya öğretisinden dolayı şairlerin düşüncelerini farklı formlarda ifade etme biçimi olarak şiir türünün olanaklarından yararlandıklarını söylemek mümkündür.

3. Yöntem

Bu çalışmada Türk edebiyatında öne çıkan toplumcu şairlerden Nazım Hikmet ve Attila İlhan'ın şiirleri emek ve çalışma yaşamı başlıkları ekseninde incelenmiştir. Çalışma kapsamında değerlendirilecek şiirlerin tespiti için öncelikle Nazım Hikmet'in 1913-1963 yılları arasında yazdığı şiirleri taranmış; bunlar içinde *Yatar Bursa Kalesinde*, *Yeni Şiirler*, *Kuvayı Milliye*, *835 Satır*, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*, *Son Şiirleri*, *Memleketimden İnsan Manzaraları* isimli kitaplarında yer alan ve makele konusuyla örtüşen şiirler seçime tabi tutulmuştur. Yine Attila İlhan'ın 1946-2000'li yıllar arasında yazdığı şiirler taranmış; bunlar arasında *Ben Sana Mecburum*, *Böyle Bir Sevmek*, *Duvar*, *Sisler Bulvarı*, *Tutuklunun Günlüğü*, *Yağmur Kaçağı* isimli kitaplarında makale konusuyla ilgili tespit edilen şiirler analiz edilmek üzere belirlenmiştir. Makale kapsamında belirlenen konu ekseninde Nazım Hikmet'in 10 şiiri, Attila İlhan'ın ise 15 şiiri olmak üzere toplamda 25 şiir analize dahil edilmiştir. Çalışmada, sosyal bilimlerde nitel araştırma yönteminin belgesel tarama/döküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Belgesel tarama, var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek verileri toplama işlemidir; bu esnada tarananlar arasında kitaplar da yer almaktadır. Daha sonra ise toplanan verilerin metin analizi yapılmaktadır (Karasar, 1994, s. 183). Çalışma yaşamı ve emek başlıkları ekseninde şiirlerin metin analizi sonucu ortaya çıkan temalar, her iki şairin şiirleri için ayrıca ortaklık ve kesişimselliklerine göre kendi içlerinde gruplandırılmıştır.

4. Çalışma Yaşamı ve Emek Bağlamında Nazım Hikmet'in Şiirlerine Bakmak

Toplumda eşitlik, refah, barış, özgürlük ve sosyal adalet değerlerine dayanan bir toplumsal yapıyı arzulayan toplumcu şairler, ilk olarak 20. yüzyılın başlarında Rusya'da Maksim Gorki, Vladimir Mayakovski gibi isimlerin öncülüğünde ortaya çıkmışlardır. Edebiyatta sınıfsal bakış açısıyla sosyalist bir dünya kurma hedefine yönelen toplumcu gerçekçilik³ ve Marksist estetik ile eserler ortaya konması farklı ülkelerde de rastlanan bir durumdur (Güngör, 2019, s. 2).

Türkiye'de toplumcu şiirin ortaya çıkışına ve yaygınlaşmasına öncülük eden ve toplumda karşılık bulmasını sağlayan ilk ve en önemli şair Nazım Hikmet'tir. 15 Ocak 1902'de Selanik'te doğan Nazım Hikmet, Polonya'dan İstanbul'a yerleşen Borjenski ailesinin torunudur. Ailesi, onun edebiyat ve sanat konusundaki gelişimine katkı

³Toplumcu gerçekçiliğin ideolojik açıdan Marksist zemini ve ilk ortaya çıkış koşullarının Sovyet Rusya döneminde, ülkenin ekonomik, toplumsal, siyasi düşünce iklimiyle ilişkisine dair bkz. Kacıroğlu, 2016 ve Akgül, 2014. Kacıroğlu (2016) çalışmasında Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında toplumcu gerçekçilikle ilgili tartışmalara da yer vermektedir. Akgül (2014)'ün çalışmasında ise Nazım Hikmet'in yazdığı bir şiirin analizine odaklanılmaktadır.

sağlamıştır. İstanbul’da eğitim gören Nazım Hikmet, çeşitli gazete ve dergilerde çalışmış şiir, oyun ve roman türlerinde çok sayıda eser kaleme almıştır. Nazım Hikmet, 25 Temmuz 1951’de siyasi nedenlerden dolayı Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlıktan çıkarılmış ve Rusya’ya yerleşmiştir. Sovyetler Birliği tarafından kendisine Polonya vatandaşlığı verilen Nazım Hikmet’e, 05 Ocak 2009 tarihinde Türk vatandaşlığı iade edilmiştir. Dünyaca tanınan şair, 1963 yılında Moskova’da ölmüştür. Rus şair Mayakovski’den ve fütürizm akımından etkilenen Nazım Hikmet, 1920’li yıllardan itibaren çeşitli dergilerde yayımlanan şiirlerinde ezilen sınıfın sorunlarına eğilerek işçi sınıfının sesi olmuştur. Bu söylem daha sonra savaş karşıtlığı, umut ve özgürlük, barış yanlılığı, geleceğe özlem, ümitvar oluş, başkaldırı vb. unsurlarla toplumcu gerçekçiliğin genel formlarına dönüşmüştür (Altun, 2019, s. 255, Emiroğlu, 2019, s. 290, Gürbüz, 2022, s. 138).

Nazım Hikmet şiirlerinde evrensel yaklaşımla, insanları derinden etkileyen sosyal problemlere eğilerek toplumsal bağlamı güçlü şiirler yazmış olmasının yanında toplumsal meseleleri aydın tutumuyla dile getirmiştir. 1930-40’lı yıllardan itibaren Türkiye’de etkisini gösteren toplumcu gerçekçiliğin ilk temsilcilerinden biri kabul edilen Nazım Hikmet’in şiirlerinde vatan, savaş, açlık, ideolojik kahramanlar, hapishane, aşk, hasret, ayrılık, insan sevgisi, özgürlük, umut, gündelik yaşam, çalışma yaşamı ve emeğe dair pek çok konunun ele alındığı görülmektedir. Serbest nazımla kaleme aldığı şiirlerinin düşünsel, duygusal ve siyasi hayatının bir göstergesi olduğunu belirtmek gerekir (Timuçin, 1978, s. 36, Işık Bağrıaçık, 2024, s. 836). Nazım Hikmet, aynı zamanda emekçi kitlelerinin istismardan kurtuluşunu, halk hakimiyetine inanmış halkın maddi ve kültürel hayatının yükselmesini amaçlayan bir sosyal gelişmenin şairi olarak da ifade edilmektedir. Boran’ın (1992, s. 88) ifadesiyle, kendi yazgısını hayatıyla ve sanatıyla memleketin ve dünya halk kitlelerinin yazgısına, kurtuluşuna, kalkınmasına umutla bağlamıştır. Şiirlerinde ‘yalnız onların maceraları vardır’ derken de halka duyduğu güvenle buna işaret ederken gerçekçi bir çizgide olduğunu göstermektedir.

Nazım Hikmet’e göre geçerli sanat salt ‘gerçekçi’ sanattır; bunu sanatın temel özelliğinin doğrulandığı bir olgu olarak görmektedir (Cömert, 1997, s. 54). Nazım Hikmet’in kendi şiiriyle ilgili değerlendirmesi bu noktada ufuk açıcı olmaktadır: “Şiirimle yalnız kendimle ya da başka ozanlarla değil, herkesle, istisnasız herkesle, yaşamlarının çeşitli devrelerini yaşayan bu çeşitli ruhsal durumlar içinde bulunan herkesle konuşmak amacını güdüyorum. Şiirlerimin, savaşan ihtilalcilere olduğu kadar sevgilisini düşünen sevdalılara, hayata küsenlere olduğu kadar hayata sınıksız bağlı olanlara, okuyup yazma bilmeyen köylülere olduğu kadar kafaları bilgi dolu aydınlara da yararlı olmasını istiyorum. Herkese hitap edebilmeyi istiyorum. Çünkü benim şiirim insanlarla konuşmaktan ibarettir” (Aziz Nesin, 1999, s. 247).

Çağdaş Türk şiirinin önemli şairlerinden Nazım Hikmet yukarıda kısaca ifade edildiği gibi dünya görüşünü, yazdığı edebi metinlerde ifade etme yolunu seçmiştir. Makalenin takip eden kısmında Nazım Hikmet’in şiirlerinin analizi ile elde edilen temalarla, emek ve çalışma yaşamının şiirlerindeki yansımalarına yer verilecektir. Şiirlerden ortaya çıkartılan temalar, aralarındaki ilişkisellik ve kesişimleri nedeniyle başlıklar kendi içlerinde gruplandırılmışlardır.

4.1. Nazım Hikmet’te Umut, Mücadele ve Hürriyet Temaları

Nazım Hikmet *Yeni Şiirler* kitabında yer alan “Yapıcıyla Yapıcılar” şiirinde iş koşulları itibarıyla el emeğiyle çalışanları ve çalışma koşullarının zorluklarını ele almaktadır; işçilerin yaşamları ve daha geniş kapsamda varoluşları ile çalışılan yer (yapı yeri) genel hatlarıyla şöyle verilmektedir: “Yapıcıların yüreği / bayram yeri gibi cıvı cıvı, / ama yapı yeri bayram yeri değil. / Yapı yeri toz toprak, / çamur, kar. / Yapı yerinde ayağın burkulur, / ellerin kanar. / Yapı yerinde ne çay her zaman şekerli, / her zaman sıcak, / ne ekmek her zaman pamuk gibi yumuşak, / ne herkes kahraman, / ne dostlar vefalı her zaman...” (Ran, 1994a, s. 57). Zorlu ve olumsuz çalışma koşulları vurgulanırken, bununla beraber bir yanı sıra işçilerin, canlı ve umutlu yanlarıyla aktarıldığı

görülmektedir. Benzer bir tutumu 835 *Satır* kitabındaki “Nikbinlik” şiirinde de sürdürürken emek mücadelesi ve geleceğe dair yaklaşımını umutlu bir düzeyden kavradığı görülmektedir: “Motorları maviliklere süreceğiz çocuklar, / ışıklı maviliklere / süre- /-ceğiz” dizeleriyle Nazım Hikmet, toplumcu dünya düzenine duyduğu özlemi “güzel günler göreceğiz” dizesinde umut duygusuyla somutlaştırmaktadır (Ran, 1998, s. 191).

Nazım Hikmet düşünce dünyası gereği işçilerin ve emek mücadelesinin en önemli günlerinden biri olan 1 Mayıs’ı da tema olarak kullanmıştır. Örneğin “Pırağ’da 1 Mayıs”ta: “Ve Pırağ’da 1 Mayıs’ta / biliyorum, biliyorum, / alev alev tanyeriyle / hava tertemiz açacak” (Ran, 1994a, s. 143) dizeleriyle 1 Mayıs’ta yani işçi bayramında Pırağ’da yaşadığı duyguları özetlemektedir. Nazım Hikmet’in ele aldığı konulara dair enternasyonal kavrayışı bu şiirde öne çıkmaktadır. İşçi sınıfının özlemlerini dile getiren Nazım Hikmet, *Kuvâyi Milliye*’de “6 Aralık 1945” isimli şiirinde işçilerin hürriyet meselesine eğilmektedir: “Ve elbette ki, sevgilim, elbet, / dolaşacaktır elini kolunu sallaya sallaya, / dolaşacaktır en şanlı elbisesiyle: işçi tulumuyla / bu güzelim memlekette hürriyet...” (Ran, 1994b, s. 113). Şiirlerinde emek mücadelesi ve hürriyet temalarının geleceğe ilişkin umut temasının kesişiminde kavrandığı belirtilebilir. *Son Şiirleri*’nde yer alan “Türkiye İşçi Sınıfına Selâm”da Nazım Hikmet bir şair olarak emeğin özgürleştiği bir toplum tahayyülünü işçi sınıfı üzerinden işlemiştir: “Türkiye işçi sınıfına selâm! / Selâm yaratana! / Tohumların tohumuna, serpilip gelişene selâm! / Bütün yemişler dallarınızdadır. / Beklenen günler, güzel günlerimiz ellerinizdedir, / haklı günler, büyük günler, / gündüzlerinde sömürülmeyen, gecelerinde aç yatılmayan, / ekmek, gül ve hürriyet günleri. Türkiye işçi sınıfına selâm! / Meydanlarda hasretimizi haykırarlara, / toprağa, kitaba, işe hasretimizi, / hasretimizi, ayyıldızı esir bayrağımıza. Düşmanı yenecek işçi sınıfımıza selâm / Paranın padişahlığını, / karanlığın yobazın/ ve yabancının roketini yenecek işçi sınıfına selâm!. Türkiye işçi sınıfına selâm! / Selâm yaratana!” (Ran, 1994d, s. 147). Şiirin dizelerinden anlaşılacağı üzere, işçi sınıfını hem toplumsal üretkenliği ile hem de toplumsal değişimin öznesi olarak işaret etmiştir. Adını da yansıttığı biçimde bu şiirinde özellikle ulusal ölçekte toplumsal koşullar ve Türkiye’de işçi sınıfının mevcut koşullarla ilişkisini öne çıkarttığı görülmektedir.

4.2. Nazım Hikmet’te Çalışma Koşulları, Sosyo-Ekonomik Koşullar ve Toplumsal Yaşam

Nazım Hikmet, *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?* isimli kitabında 20. yüzyılın ekonomi-politiğini özetlerken şiir türünün olanaklarından yararlanmaktadır: “Yirminci asır / dört kanatlı bir tayyareden / mendil salladı bize. Yakasında kapitalizm / açıldı kabak çiçeği gibi” (Ran, 1994c, s. 53). Kitapta Hindistanlı Parya’dan maden ocaklarında çalışanlara, fabrikalardan kartellere çeşitli ekonomik ve sosyal olguları Benerci etrafında dile getirmektedir. Kitaptaki “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı”nda ise emek konusundaki duygu-düşünce dünyasını şu dizeleriyle özetlemektedir: “Hep bir ağızdan türkü söyleyip / hep beraber sulardan çekmek ağı, / demiri oya gibi işleyip hep beraber, / hep beraber sürebilmek toprağı, / ballı incirleri hep beraber yiyebilmek, / yârin yanağından gayrı her şeyde / her yerde / hep beraber!” (Ran, 1994c, s. 246). Denebilir ki, Nazım Hikmet’in eşit ve özgür toplum öngörüsü, biraradalık / birliktelik vurgusu yer yer evrensel düzeyde bu şiirde estetize edilmektedir. Özellikle ağır işlere ve bu işlerin birlikte yapılmasına vurgu yaptığı görülmekte, ancak çalışmanın zorluklarının yanı sıra üretken ve eğlenceli yanlarını da dizelerinde öne çıkarttığı dikkat çekmektedir.

Nazım Hikmet, zor şartlarda çalışan çocukların çalışma koşulları ve sosyal durumuna da şiirlerinde yer vermiştir. Sosyo-ekonomik koşullar ve yoksulluğun işçi sınıfının yaşamının farklı alanlarına nasıl etki ettiğini görünür kılmıştır. Çalışma koşullarının yanı sıra, çocukların yaşamıyla ilgili beklentilerini şiir aracılığıyla kitlelerle paylaştığından, bu anlamda, işçi sınıfının farklı kesimlerine şiirlerinde yer verdiği belirtilmelidir. Nazım Hikmet’in 835 *Satır* kitabında, yukarıda umut teması açısından bir bölümü alınan “Nikbinlik” şiirinde bu belirgindir: “Kayış kapar kolumuzu / kırılan kemik

/ kan. Hani şimdi bizim soframıza / haftada bir et gelir. / Ve / çocuklarımız işten eve/ sapsarı iskelet gelir... Hani şimdi biz... / İnanın: /güzel günler göreceğiz çocuklar / güneşli günler / göre- / -çegiz. / (Ran, 1998, s. 191).

4.3. Nazım Hikmet'te Sınıf Bilinci

Nazım Hikmet, şiirinde toplumcu bir sanatçı olarak emekçilerin ve işçilerin tarihsel görüşünü benimsemiştir. Bu, Fischer'in toplumcu sanatçı değerlendirmesiyle örtüşen bir durumdur. Fischer'e göre, "sanatçı emekçi sınıfını, kapitalizmi yenecek, sınıfsız bir toplumu geliştirecek, insan kişiliğini özgürlüğe kavuşturacak her türlü üretim güçlerini geliştirecek tek değilse bile başlıca güç kaynağıdır" (1993, s. 109). Nazım Hikmet'in işçi sınıfından beklediği ve dizelerine yansıyan rol de budur. Aynı konuyla bir bütünlük göstermesi açısından *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nda yer alan şu şiiriyle daha iyi günlere olan inancını temellendirmektedir. Tartışmasını toprakta karınca, suda balık, havada kuş kadar çok dediği halk üzerinden götürerek emek-özgürlük mücadelesinin önemine değinmektedir: "...Demir / kömür / ve şeker / ve kırmızı bakır / ve mensucat / ve sevdâ ve zulüm ve hayat / ve bilcümle sanayi kollarının / ve gökyüzü / ve sahra / ve mavi okyanus / ve kederli nehir yollarının / sürülmüş toprağın ve şehirlerin bahtı / bir şafak vakti değişmiş olur, / bir şafak vakti, karanlığın kenarından / onlar ağır ellerini toprağa basıp / doğrudukları zaman" (Ran, 1996, s. 179). Yaşar Kemal de şairle ilgili benzer bir eğilimin altını çizmektedir. Kemal'e göre Nazım Hikmet'teki halk inancının sonsuz bir inanç olduğu görülmektedir. Ona göre halkın katılmadığı her güzellik, iyilik yarımıdır, yarıştır. Onun şiirlerinde halkı sevmek olanakları vardır (Yaşar Kemal, 2000, s. 343).

Atılğan'a göre "*Memleketimden İnsan Manzaraları*, edebî eserlerin, toplumsal sınıflar üzerine yapılacak çalışmaların beslenebileceği en önemli kaynaklar arasında yer aldığı en çarpıcı örneklerinden biridir. Nâzım Hikmet, *Manzaralar*'da Kurtuluş Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemin Türkiye'sini farklı toplumsal sınıf temsilcilerinin gözüyle görmüştür" (Atılğan, 2019, s. 254). Dolayısıyla Nazım Hikmet'in sınıf bilinciyle şiirler yazdığı ve bunu yaparken enternasyonal tutum içinde olduğunu belirtmek gerekir. Toplumsal yapıda insanları konumlarıyla veren Nazım Hikmet, bu anlamda *Yatar Bursa Kalesinde* kitabında 1950'de kaleme aldığı "Açlık Grevinin Beşinci Gününde" isimli evrensel şiirinde, kardeşlerim diyerek başladığı "Marsilya dok işçilerinden yoldaşımın muzaffer gülüşünde olacağım" diye söz etmektedir (Ran, 1993, s. 201). Yine 1940'ta Çankırı'da İkinci Dünya Savaşı yıllarında yazdığı "Beş Dakika'da, emek mücadelesinin düşünsel köklerine dair yapıtların üretildiği Batı coğrafyasına şiirini taşımaktadır. Emek, işçiler ve çalışma yaşamı konularında Batıdaki sanayileşmenin etkilerini ve sonuçlarını düşünsel açıdan irdeleyen Engels'ten hareketle değindiği çalışanları, tarihsel bakışı açıyla vermektedir. İşçi Hans özelinde işçi sınıfına dikkat çekmektedir: "Ben / Hans. / Metalürjide işçi. / Ellerimin soyu meşhurdur. / İlk önce Mançister tezgâhlarında göründü cedit / ve 39'da Fransa'ya kan içinde girdiler / ve 48'de Engels'le beraber diler / ve sonraları ne zaman çocuklardan biri / karanlık görse hayatını / büyük amca ona anlatırdı hatıratını / 1871 / Paris Komünası'na dair" (Ran, 1993, s. 53).

Nazım Hikmet'in şiirlerinde, daha önce belirtildiği üzere ideolojik tutum ve toplumsal yaklaşımının paralelinde, işçi sınıfı odaklı bir sınıf bilincinin açıkça yer aldığı görülmektedir. Toplumsal sınıfların koşulları ayrıca şiirler bağlamında yer yer tarihsel-toplumsal arkaplanları ile de birarada verilmiştir. Nazım Hikmet'in bu yazım özelliği insanların "gelecekte özgür ve eşit emekçilerin toplumunu yaratacaklarına" (Tulyakova Hikmet, 2004, s. 304) olan inancıyla ilişkilendirilmiş; Nesin tarafından ise "çağında dünyada olan bütün olaylarla şair olarak ilgilenmiş, dünyanın bütün acılarını, dertlerini, sorunlarını kendi içinde, yüreğinde duymuş, bunlar üstüne şiirler yazmıştır" (Aziz Nesin, 1999, s. 34) biçiminde yorumlanmıştır. Gürsel de benzer noktaları farklı cümlelerle şu şekilde ifade etmiştir: "Nazım Hikmet'in şiiri dünyanın haklıdan, doğrudan ve güzelden yana değişmesi, sömürüyle eşitsizliğin ortadan kalkması için savaşanların önünde yürümüştür hep. Türlü engellemelere, yasaklara karşın bugün milyonların ağzında bir

umut türküsü, Anadolu toprağından fışkıran bereketli bir kaynaktır Nazım'ın sesi" (Gürsel, 2007, s. 252). Yapılan tüm bu değerlendirmelerde, Nazım Hikmet'in sınıfsal bilinç ve toplumsal değişime dair düşünce dünyasının şiirlerinde ve birarada yansıdığına altı çizilmektedir.

5. Çalışma Yaşamı ve Emek Bağlamında Attila İlhan'ın Şiirlerine Bakmak

15 Haziran 1925'te İzmir-Menemen'de dünyaya gelen Attila İlhan, zengin bir kültür ortamı içerisinde doğup büyümüştür. Edebi kimliğinin gelişmesinde toplumcu düşünce etkili olsa dahi kendine özgü bir romantizmle şiirlerini kaleme almıştır. 11 Ekim 2005 tarihinde İstanbul'da vefat eden İlhan'ın Türk şiirinde kanon oluşturan bir yöne sahip olduğunu ifade etmek gerekir (Özher, 2008, s. 20).

Attila İlhan, Nazım Hikmet gibi toplumcu çizgide şiirler yazan bir şairdir. Bu anlamda her iki yazar da gerçekçi, tarihsel bilinci yüksek ve somut bir bakış açısına sahiptir. Ayrıca sosyal-ekonomik koşulların alt sınıftan ya da toplumun kıyısında kalmış insanları hangi boyutlarda etkilediğini şiirlerinde göstermişlerdir (Ekşi-Altay, 2007, s. 68). Attila İlhan 1940'lı yılların sonlarına doğru cezaevinde olan Nazım Hikmet'i özgürleştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Dolayısıyla her iki yazarın birbiriyle etkileşiminden söz edilebilir. Bu amaçla Paris'e gitmiştir. Sosyalist düşünce ve diyalektik yöntem gibi hayatına yön verecek öğretilerden yararlanarak aydın kimliğini biçimlendirmiştir. Edebiyatın birçok türünde yapıtlar kaleme alan, 1950'li yıllardan sonra Türk şiirinde yakından izlenen toplumcu gerçekçi edebiyat çizgisinde bir duruş sergileyen Attila İlhan'ın şiirlerinde çeşitli boyutlarda çalışma yaşamı ve emek mücadelesine dair izlere de rastlanabilmektedir. Diğer yandan Oktay'a göre toplumcu gerçekçi bir yaklaşımdan beslenen Attila İlhan'ın şiirindeki değişimin doğal olarak zamanla toplumsal ilişkilerle bire bir düşmediği, şiirin kentleşme/bireyleşme sorunlarını öncelendiği, bu sorunlara uygun düşen biçimi ise Batı şiirinde bulduğu söylenebilir (1986, s. 40).

5.1. Attila İlhan'da Çalışma Yaşamının Farklı Kesimlerinden İşçiler/İşçi Sınıfının Görünümleri

İlhan'ın şiirlerinde çalışma yaşamında farklı konumlardaki liman işçileri, grevciler, fabrika işçileri ve bütün gündelikçilerine dair kesitler çeşitli şekillerde okurun karşısına çıkmaktadır. İlhan, *Sisler Bulvarı* kitabında "Kaptan" şiirinin mekânını Paris olarak seçmiştir. Kendi ıstıraplarıyla şehirde gezinen şair, büyük metropolden yaşam kesitleri sunarken şiirini toplumcu bir zemin üzerine inşa etmiştir. Şiirde kısa bile olsa Renault'ta çalışan işçilerin sorunlarını anımsatırken grev konusunu dizelere taşımıştır: "renault'daki grevciler toptan sokağa atıldılar / paris'in duvarlarını boydan boya afişler kapladı" (İlhan, 1999a, s. 48). İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle İlhan, benimsediği toplumcu düşüncenin bir gereği olarak Nazi işgali altındaki Avrupa'da gizli direniş hareketini işlediği "Yeraltı Ordusu" şiirinde emeğin ve barış için mücadelenin değerine dikkat çekmektedir: "...meydanlarda yakılmış hürriyet bayrağı kitaplara / diyelim ki barış ve emek türküsüne / bütün enlem ve boylamlarda savaşıyoruz / halklar ayağa kalkmışlar" (İlhan, 1999a, 74-163). "İstanbul Şehri Ağlıyor"da şair 1950'lerin başında İstanbul'un sefaletini dile getirmektedir. İlhan'ın aktarımı ile şiirde 'sınıf kavgasından' kısmı 'hayat kavgasından' diye değiştirilerek dergicilerin isteği yerine getirilse de, aslını *Sisler Bulvarı*'nda kullanmıştır: "...kimisi feshane'den kimisi beykoz fabrikası'ndan / gözleri nemli değilmiş ama galiba açmışlar / bu kan mıdır kızılık mıdır mum gibi veremliler / ölüm gezer gölgeniz misâli arkanızdan / merhaba mahkûmlar kelepçeliler / yumruklarınız koparılmak istemez sınıf kavgasından" (İlhan, 1999a, s. 106-166). Yine "dilekçe" şiirinde işçilerin grev hakkına dikkat çekmektedir: "...erkân üzredir feryadım / grev hakkımı isterim / grev hakkımı grev" (İlhan, 1999a, s. 115). Grev hakkı Türkiye'de toplumsal değişim sürecinde özellikle çalışanların taleplerinin başında gelmektedir. Emekçiler, yaşam koşullarını iyileştirecek bir gelir talebinde bulunurken, işçi-işveren çatışmasında grev hakkını elde etmek için verilen mücadeleler her dönem yaşanabilmektedir. İlhan,

şiiire ilişkin düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: “Bizim kuşağın yaşantısında grev, erişilemeyecek kadar uzakta bir hayaldi, Türk işçileri için grev hakkı isteyen bu şiiri yayımlatacak yer bulamadım” (İlhan, 1999a, s. 167). Şair, 40’lı yıllarının sonuna doğru toplumcu şiirin sesini taşıyan ve bestelenen “rinna-rinnan-nay”da ise pamuk ırgatlarının sıkıntılarına vurgu yapmaktadır: “...azıktan yetimim öley diley katıktan öksüz / dirliksiz düzensiz hanidir hürriyetsiz / rinna-rinnan-nay / künyemiz yazıldı lay / kervanımız dizildi / can gider can gider” (İlhan, 1999a, s. 129).

5.2. Attila İlhan’da İşçi Sınıfının Koşulları, Kırdan -Kente Toplumsal Görünüm

İlhan, *Böyle Bir Sevmek* kitabındaki “ilk kelepçe” şiirinde işçi sınıfının sorunlarını ve taleplerini dile getirmektedir: “ulan ankara ben senin oğlun değil miyim / karıncayı incitmem hayata saygım büyük / işçiyim dediysem anla ki tutsak değilim / alnımın terini yerim / acı tuz ve ekmek / istediğim yoksullara avuç avuç özgürlük / ortaklaşa çalışıp ortaklaşa yiyebilmek / çünkü bak / bin yıllık emek birikimiyim / iki yanımda iki polis ilk defa kelepçeliyim” (İlhan, 1998a, s. 19). Bu tutumunu aynı şekilde “nefesler” şiirinde de sürdürmektedir: “demiri tavında dövme / emekten ürünü sağmal / yarını bugünden giymeli / yarıyolda durmak olmaz” (İlhan, 1998a, s. 67).

Attila İlhan’ın *Ben Sana Mecburum* kitabında “Memleket Havası” isimli bölümde yer alan “demir kuşaklı halkımız” şiirinde tema olarak Anadolu gerçeği vardır. Şair bu bölümün şiirlerini Erzincan’da askerlik yaparken kaleme almıştır; Anadolu yaşantısını, köyleri ve köylülerini, yokluklar içerisinde yaşamaya çalışan Anadolu halkını yakından gözlemlemektedir. İlhan, şehir kökenli bir aydındır. Ancak Türkiye’nin o yıllarda tarım ağırlığını koruyan bir ülke olduğunun bilincindedir. Sanayileşme, kentleşme süreçlerinde kimlik bulan sendikacıları Erzincan gibi henüz kalkınmamış bir şehirde aykırı görürken, diğer yandan söz konusu şiirinde Anadolu insanının yaşam mücadelesini betimlemektedir. Bursa’da bıçak dövenleri, Uşak’ta halı dokuyanları, Akşehir’de semer dikenleri, Sivas’ta demircileri, buğday savuranları, petrol çıkaranları konu almakta ve şöyle tamamlamaktadır: “...küçük asya düzünde ay ve yıldız / her köşebaşında her gün rastladığımız / gözleri bozkır gibi kuru ve aydınlık / avuçları sıcacık demir kuşaklı halkımız” (İlhan, 1988, s. 57-166). Aynı bölümde yer alan “fabrikada” şiirinde işçilerin sosyal durumlarını paylaşmaktadır: “bu ağır soluklu adamlar işçi olacaklar / dudakları yanık kötü cigaralardan / avuçlarının dibi delinmiş / ayakları yere heybetle basıyor / birileri gümüşhâne’den / birileri şirân’dan / bu adamlar hilâfsız toprak adamları / işçi olacaklar” (İlhan, 1988, s. 68). “Sendikacılar” şiirinde ise işçilerin haklarını savunan sendikacıları ele alırken, Erzincan’da karşılaştığı sendikacıların Anadolu koşullarında taşra yaşamına yabancı olduklarını düşünmektedir: “...yalnızlığın sofrasına namuslarının ekmeğini getirmişler / yoksulluğun altında kalmamak yetilerini / mutluluk umutlarını getirmişler / sendikacı hüviyetlerini / şimdilik bir otelde iki yatak peylemişler / yeryüzüne başka bir yıldızdan inmiş gibi yabancılar / meşin ceketleriyle çarşıda / sendikacılar” (İlhan, 1988, s. 78). Denilebilir ki, Attila İlhan’ın şiirinde Anadolu ayrı ve önemli bir yerdedir; daha çok bir başkaldırının merkezi olarak görülmektedir. Anadolu insanının yoksulluk mücadelesine de şiirlerinde ayrıca yer vermektedir (Kızıltepe, 2015, s. 3).

Türkiye’de kırsal kapitalistleşme dinamikleri, hanenin oluşma süreçleri, cinsiyet hiyerarşileri, cinsiyetler arasındaki üretim ilişkileri, aile bireylerinin tarım işlerinde çalışma süreçleri, köylü hanesindeki kadınların yeri ve kadının konumuna dair çalışmalar daha fazla ilgiyi hak etmekle birlikte toplumsal cinsiyet çalışmalarının artmasıyla araştırma konusu haline gelmiştir. Türkiye’de kırsal yapıda toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerine çalışmalar 1970’lerle başlamıştır (Kandiyoti, 2015, s. 55). Nitekim, şairler açısından da bu alan gözardı edilmiştir denebilir. Eşitlikçi söylemlerin yaygınlaşması ile şehirlerde kadınlar çalışmaya başlayınca, şiirlerde bu değişimle ilişkili olarak kadınlara yer vermeye başlanmıştır. Örneğin sendikacılığın gelişmeye başladığı, ancak kadınların karar alma süreçlerinde tam anlamıyla etkili olmadığı dönemde şiirlerinde kadınların

toplumsal konumuna İlhan, *Yağmur Kaçağı*'nda "kadınlar havası" şiirinde yer vermiştir. Halı dokuyan, yayık döven, yorgan kaplayan, üzüm toplayan, ormandan odun indiren, keçisini sağan kadınlardan söz ederek "isimlerini bir bir çıkaramıyorum / memleketimin bereketli kadınları" diyerek özellikle kırsal alandaki kadınların yaşam mücadelesine ve zorlu yaşam şartlarına odaklanmıştır. Şiirlerinin bütününe bakıldığında kadın emeğine nadiren dikkat çeken İlhan, kadın konusunda genel olarak işçi sınıfına bakışı düzleminde hareket etmiştir (İlhan, 1999c, s. 66-105). Attila İlhan, genel olarak düşünsel zeminini toplumun sorunları ile süregelen bir temas içinde sürdürmüştür. Şehirli kadın tiplerini sık kullandığı şiirlerinin yanında, kadınların içinde yaşadıkları ağır toplumsal koşullar, yaşam mücadeleleri ve sömürülüşleri gibi konular etrafında da şiirlerini işlediği görülmektedir.

Duvar'da "deli Süleyman" şiirinde tarlada çalışan, Kurtuluş Savaşı yıllarında hürriyet aşığı olarak gösterdiği Süleyman'ın o günleri nasıl hayal ettiğini aktarırken çalışma koşullarını dizelere taşımaktadır: "dağlar taşlar böcek ve kuş uykuda / büyüyor ağaçlar sessiz sedasız / kemikleri sızlıyor çeltik ırgadının / ve dünya daim eyliyor devrini" (İlhan, 1998b, s. 39). Hürriyet ve insanın toplumcu şiirde dayanak görüldüğü bir dönemde "lilişan"da lilişan ismini verdiği insanın çalışma koşullarına, dünyadaki yerine ve başından geçenlere değinmiştir: "...sen insansın lilişan iki milyar cansın / gemici ve rençber çırak ve uzman / elinde dümen yekesi süngü ve orak / dünyada şarkılar misali yaşayansın / sen insansın sen insansın sen insan" (İlhan, 1998b, s. 57). İnsanın değerini önemseyen Attila İlhan, şiirlerinde Anadolu'dan insanların problemlerini, umutlarını, hayâllerini dile getirmektedir. Başka bir ifadeyle Anadolu insanını odak alarak, toplumsal problemleri irdelemektedir (Çelik, 2010, s. 82).

Tutuklunun Günlüğü kitabında benzer izleği devam ettirmektedir. Toplumculuğun nirengi noktası kabul edilen emekçinin sorunlarına değindiği "Emekçiye gazel"de emekçinin içinde bulunduğu durumu örneklemektedir: "demirdir giydiğin içtiğin petrol yediğin zehir / taşırsın sırtında bıçak gibi ölüm korkusunu / mibzerler yıldız karanlığında sesinle öksürür / yüzlerce lokomotif üretir çığlıklarıyla soluğunu / hohladıkça yalazını göğsündeki yüksek fırınların / çatlatırsın bir gün medet /gök kubbenin fanusunu" (İlhan, 1999b, s. 52). Diğer yandan "grev oylaması"nda ise işçilerin grev kararı almasını işler: "bin başlı on bin ayaklı sanki bir devdiler / grev oylamasında bir ağızdan grev dediler." İlhan'ın değerlendirmesiyle 60'lı yılların sonuna doğru toplumcu şiir başlangıçta işçi sınıfının şiiri olmaya çalışmıştır. Özellikle fabrika şiirleri revaçtadır. İlhan da bu şiirinde fabrika romantizmine dönmek istemiştir. Sosyalist şiirin işçiyi estetik bileşimin temel ögesi diye alması bir ölçüde zorunlu olarak görülmüştür (İlhan, 1999b, s. 53-135).

İlhan, insanın değerini gözetdiği şiir anlayışında daha bütünsel bir bakış açısından kaynaklı bir yaklaşım geliştirir. Şiirlerini yazdığı tarih aralığındaki politik ve sosyal atmosferde açık bir şekilde grev hakkının yoğun tartışıldığı bir mücadele ortamında işçilere yer veren İlhan, felsefi anlamda insan onurunu ve haysiyetini şiirinin temeli yapmıştır. Emek tarihi kapsamında bakıldığında Türkiye'de grev, 1936 tarihinde yasaklanmıştır. 1946'da yasaklar kalktıktan sonra işçiler grev hakkını yeniden istemeye ve bu hakkı elde etmek için kamusal alanda mücadele etmeye başlamışlardır. 1950 genel seçimlerine doğru ise sendikal siyasetin ivme kazanmasıyla grev tartışmalarının giderek arttığı çalışma koşullarının düzeltilmesi için taleplerin işçi kamuoyunda belirginleştiği görülmektedir. Bu anlamda işçi sınıfı üzerinden yapılan tartışmalar İlhan'ın şiirlerinde de yer yer analiz edilebilmektedir (Akgöz, 2014, s. 124). Sonuç olarak Attila İlhan, toplumsaldan bireysele uzanan alanda alabildiğine çeşitli temaları, içine yer yer iyimser bir romantizmi de katarak, zengin bir imge dünyasının olanaklarıyla Türk şiirinde kendine özgü bir estetiğin yaratıcısı olmuştur (Tanilli, 1996, s. 155).

6. Sonuç

Edebiyat, toplumsal değişime bağlı olarak gelişen ve değişen bir özelliğe sahiptir. Bu durum edebi metinleri yazıldığı dönemin etkilerine açık bir hâle getirmekle birlikte yazarların kendi özgünlüklerini de üretimlerine katarak, katmanlı bir yansıtmanın ve

gerçekliğin metinlerde ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Edebiyat türleri içinde yer alan şiir de çoğu zaman döneminin atmosferine duyarlı bir çizgide ilerlerken, estetik endişe duyan yazarın fail olarak katkısıyla biçimlenmektedir. Sosyal problemleri içselleştiren ve sosyal meseleleri yansıtmaya ilgi duyan bir şair kuşkusuz şiirinde bu konuları kendi estetik anlayışıyla ele alacaktır. Örneğin bu çalışmada vurgulandığı gibi çalışma yaşamı ve emek mücadelesinde ortaya çıkan talepler, yaşanan sorunlar ve dönüşümler şairlerin idealize ettiği şekilde şiirlerde tema olarak yer alabilmektedir. Bunun yansımaları özellikle şiire farklı ideolojik yaklaşımlarla eğilen şairlerin şiir anlayışlarında gözden kaçırılmayacak düzeyde izlenebilmektedir.

Bu çalışmada imgelerin yoğun kullanıldığı, edebiyatın bir türü olarak şiir metinleri üzerinden, toplumcu gerçekçi edebiyatta emek, emek mücadelesi ve çalışma yaşamının izdüşümlerini görünür kılmak amaçlanmıştır. İmgelerin yoğunluklu kullanımının şiirlerin analizini diğer türlere kıyasla zorlu hâle getirdiğini söylemek ve bu çalışma için de bir zorluk olarak ortaya çıktığını belirtmek mümkündür. Bu durum emek, çalışma yaşamı, emek tarihi vb. konular hakkında edebi metinleri ele alan çalışmalarda genel olarak şiirlere odaklanılmamasının da gerekçesi olarak değerlendirilebilir. Genel bir eğilim olarak toplumcu düşüncüyü benimseyen şairlerin şiirlerinde çalışma yaşamına, emek mücadelesine dair kesitlere ve sosyal adalet temalarına sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca toplumcu şairlerde toplumsal beklentileri dikkate alan bir toplumsal görev duygusu da ön plana çıkabilmektedir.

Çalışmada, toplumcu şairlerden öne çıkan Nazım Hikmet ve Attila İlhan'ın şiirlerine emek ve çalışma yaşamı kapsamında odaklanılmıştır. Metin analizine tabi tutulan şiirlerde Nazım Hikmet ve Attila İlhan'ın, toplumsal ve tarihsel gelişmeleri, emek-sermaye çelişkisini, sosyo-ekonomik eşitsizlikleri, sosyal meseleleri, toplum koşullarının kendilerinde yarattığı duyguyla ve düşünsel/ideolojik zeminlerine de yaslanarak dizelerine taşıdıkları görülmektedir. İçinde bulundukları tarihsel süreçleri toplumcu görüş temeli üzerinde şiir aracılığıyla dile getirerek toplumu bilinçlendirme ve aydınlatma yönünde yazınlarına aktardıkları belirtilebilir. Her iki şairin poetikasını belirleyen sosyal gerçekliğe dayanarak kurguladıkları şiirlerinin analizi ile ortaya çıkan temalar, kendi içlerinde ayrıca gruplandırılmıştır. Bu gruplandırma sonucu Nazım Hikmet'in seçilen şiirlerinde "umut, mücadele ve hürriyet", "çalışma koşulları, sosyo-ekonomik koşullar ve toplumsal yaşam", "sınıf bilinci" temaları öne çıkmıştır. İncelenen metinler doğrultusunda, şiirlerinde yer verdiği işlerde, çalışma hayatındaki çeşitliliği gözettiği görülebilmektedir. Çalışma koşullarının ağırlığına ve ağır işlere sıklıkla işaret ederken, öte yandan üretken ve "hep bir ağızdan türkü söyleyip" (Ran, 1994c, s. 246) ifadesindeki gibi işçilerin keyifli, umutla bir arada olma hâllerini de vurgulamaktadır. Benzer şekilde toplumsal sorunları kapitalizm ve yoksulluk ekseninde dizelerine aktarırken, "dolaşacaktır (...) işçi tulumuyla / bu güzelim memlekette hürriyet..." (Ran, 1994b, s. 113) dizelerinde örneklenebileceği gibi, beraberinde emeğin üretkenliği ve özgürleşmesine dair imgeleri de çokça ve birlikte kullandığı görülmektedir. Ek olarak, farklı politik-kültürel coğrafyaların koşulları dolayımında emek ve emek mücadelesine değindiği, düşünce dünyasının somut yansımalarını bu bağlamda "Pırağ'da 1 Mayıs"ta şiirinin başlığına da taşıdığı ifade edilebilir.

Attila İlhan'ın şiirlerinden elde edilen temalar ise "çalışma yaşamının farklı kesimlerinden işçiler/işçi sınıfının görünümü" ve "işçi sınıfının koşulları, kırdan-kente toplumsal görünüm" olarak iki başlıkta gruplandırılmıştır. Attila İlhan'ın şiirlerinde de liman ve bütün işçileri gibi farklı alanlardan kalabalık işçi kesimlerine işaret edilmekle beraber çeltik ırgatları, kadın işçiler gibi işçi kesiminin farklı bileşenlerine dizelerinde yer verdiği tespit edilmiştir. Şiirlerinde çeşitli ülkelerden dönemin öne çıkan çalışma yaşamı özelliklerine rastlanmaktadır. İşçiler, çalışma yaşamında yaşadıkları zorluklarla, sorunlara verdikleri tepkilerle, arka planda yaşadıkları şehirler ve ne tür eylemlilikler içerisinde oldukları ile dizelerde temsil edilmektedirler. İlhan'ın farklı şehir ve ülkelerdeki işçilerin mücadelelerine, o tarih ve coğrafyanın bağlamında, dönemin özelliklerini de yansıtarak yer verdiği görülmektedir. "... erkân üzredir feryadım / grev

hakkımı isterim" (İlhan, 1999a, s. 115) ile "renault'daki grevciler toptan sokağa atıldılar / paris'in duvarlarını boydan boya afişler kapladı" (İlhan, 1999a, s. 48) dizeleri bu aktarımlarına örnekler olarak gösterilebilir. İlhan'ın şiirlerine çalışma yaşamı sıklıkla olumsuz koşulları ile yansımıştır. Emek mücadelesi ya da İlhan'ın tabiriyle "sınıf kavgası"/"hayat kavgası" genel bir eğilimle toplu eylemlilik(ler) içerisinde temsil edilmiştir. Türkiye'nin toplumsal dönüşüm süreçlerinin kırsallık, tarım ve taşra kapsamında yansımaları da şiirlerinde belirgindir. Kır-kent dinamikleri ve işçileşme süreçleri "bu ağır soluklu adamlar işçi olacaklar / (...) birileri gümüşhâne'den / birileri şirân'dan / bu adamlar hilâfsız toprak adamları / işçi olacaklar" (İlhan, 1988, s. 68) dizelerinde doğrudan gözlemlenebilmektedir.

Sonuç olarak, yazıldıkları tarih aralığında işçilerin ve emekçilerin sosyal durumunun işlendiği şiirlerin, şairlerin dünya görüşünü yansıtmakla birlikte, yazıldıkları dönemin değişen toplumsal koşullarına yabancı kalmadıkları görülmektedir. Bu kapsamda, şiirlerin yazıldıkları tarihsel-toplumsal süreç ve dinamiklerden somut izler taşıdıkları ifade edilebilir. Toplumsal gerçekliğin çok boyutlu ve katmanlı yapısına ilişkin zenginleştirici nitelikleriyle bu metinler, gelecek çalışmalar için de ayrıca daha geniş kapsamlı incelenmeye değer görünmektedirler.

Kaynakça

- Akgöz, G. (2014). İşçiler greve karşı: 1947 sendikacılığının ilk yıllarında grev tartışmaları. *Mülkiye Dergisi*, 38(4), 121-158. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/276/1226>.
- Akgül, A. (2014). Marksist eleştiri ve Nazım Hikmet'in 'Galip Usta' şiirine yansıyan hayatlar. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gopsbad/issue/48566/616710>.
- Altun, S. (2019). Nazım Hikmet'te umut kavramı. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(5), 231-256. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd/issue/52084/689856>.
- Andaç, F. (1998). Romanda ve öyküde yeni açımlar (1940- 1950). H. Atabas, A. Şimşek, D. Dirlikyapan (Ed.). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı Sempozyumu* (ss.171-194). Ankara: Edebiyatçılar Derneği.
- Arif, A. (1997). *Hasretinden prangalar eskittim*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Atılğan, G. (2019). Manzaralar'daki burjuvalar: Nâzım Hikmet'in kaleminden Türkiye burjuvalarının dünyası. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(60), 231-258. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct/issue/71826/1155481>.
- Aydoğdu, Y. (2017). Cumhuriyet döneminde toplumcu gerçekçi şiirin serüveni. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 267-283. <https://doi.org/10.29029/busbed.335707>.
- Aydoğdu, Y. (2021). Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi şiirin serüveni II. (1960-1980). *Turkish Academic Studies- TURAS*, 2 (2), 30-52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turas/issue/63380/949203>.
- Aziz Nesin (1999). *Türkiye şarkısı Nâzım*. İstanbul: Nesin Yayınevi.
- Behramoğlu, A. (1997). *Son yüzyıl büyük Türk şiiri antolojisi 1*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Bezirci, A. (1976). *Bilimden yana sosyalizme doğru*. Ankara: Cem Yayınevi.
- Boran, B. (1992). *Edebiyat yazıları*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bourdieu, P. (2019). *Sosyoloji meseleleri*. (Çev. F. Öztürk, B. Uçar, M. Gültekin ve A. Sümer). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bulak, Ş. (2016). Bir mikro üslup inceleme denemesi: Ahmed Arif'in merhaba, içerde, ay karanlık şiirlerinde üslup. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 277-304. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1473>.
- Cömert, B. (1997). *Eleştiriye beş kala*. Ankara: Prospero Yayınları.
- Çayırıcıoğlu, D. (2022). *Kadınca bilmeyişlerin sonu. 1960-1980 döneminde feminist edebiyat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Y. (2010). 1940 kuşağı toplumcu şairleri ve halk şiiri. *Milli Folklor Dergisi*, 22(87), 78-83. <https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=87&Sayfa=75>.

- Ekşi-Altay, P. (2007). *Nazım Hikmet ve Attila İlhan şiirinde Paris imgesi*. (Tez No. 205838). (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Emiroğlu, Ö. (2019). Nazım Hikmet'in Polonya vatandaşlığı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 289-298. <https://doi.org/10.24155/tdk.2019.121>.
- Erol, K., Taş, M.R. (2017). 1940-1960 arası dönemde toplumcu gerçekçi şairlerin sanatsal faaliyet zemininde hak arama mücadelesi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 54-80. <https://doi.org/10.20860/ijoses.330589>.
- Felski, R. (2010). *Edebiyat ne işe yarar?* (Çev. E. Ayhan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Fischer, E. (1993). *Sanatın gerekliliği*. (Çev. C. Çapan). Ankara: Verso Yayınları.
- Güngör, B. (2019). Modernist-toplumcu Türk şiiri. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 1-19. <https://doi.org/10.32579/mecmua.526369>.
- Gürbüz, A. (2022). Behçet Aysan şiirinde toplumcu gerçekçi öğeler. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 12, 133-160. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1061172>.
- Gürsel, N. (2007). *Başkaldıran edebiyat*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Hacısalıhoğlu, E. (2020). Sosyal politika, sınıf ve edebiyat: Biraradalığın seyri ve yeni çalışmalar için yöntemsel sorular, sorunlar. *Emek Araştırmaları Dergisi*, 11(17), 227-238. <http://www.emekarastirma.org/uploads/dergi/2990.pdf>.
- Hacısalıhoğlu, E. (2021). Sınıf kavrayışları ekseninde Latife Tekin romanlarını okumak. Şeker, A., Özcan, E. (Ed.). *Edebiyat sosyolojisini güncel kılmak. Temel yaklaşımlar, toplumsal-politik dönüşümler, incelemeler* (ss. 469-496). Ankara: Nika Yayınları.
- Işık Bağrıaçık, Y. (2024). Nâzım Hikmet ve Ahmet-i Şâmlû'nun toplumcu gerçekçi şiirlerinin karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26 (3), 833-854. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1224609>.
- İlhan, A. (1988). *Ben sana mecburum*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (1998a). *Böyle bir sevmek*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (1998b). *Duvar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (1999a). *Sisler bulvarı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (1999b). *Tutuklunun günlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (1999c). *Yağmur kaçağı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İlhan, A. (2000). *Gerçekçilik savaşı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kacıroğlu, M. (2016). Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında (1923- 1940) toplumcu gerçekçi edebiyat tartışmaları. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2), 27-71. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/etusbed/issue/35461/393986>.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, bacılar, yoldaşlar. Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. (Çev. A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç ve F. Özbay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karasar, N. (1994). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- Kaya, G. (2023). (Ed.). *Cumhuriyetin göçlerle dolu 100 yılı*. İzmir: Cem Yayınları.
- Kaya, G. & Şeker, A. (2022). *Dert yükü mekânlar. Kentlerin sosyal sorunları*. Ankara: Nika Yayınları.
- Kıray, M. (1999). *Toplumsal yapı ve toplumsal değişme*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. (2007). *Kentleşme yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kızıltepe, M. (2015). *Attila İlhan'da erken cumhuriyet algısı: Toplum ve politik hayatın dönüşümü*. (Tez No. 391376) (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Moran, B. (2005). *Türk edebiyatına eleştirel bir bakış 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Murat, M. & Çataklı, R. (2019). Yaratıcılık ve şiir. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 404-421. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/44114/538412>.
- Oktay, A. (1986). *Toplumcu gerçekçiliğin kaynakları*. İstanbul: BFS Yayınları.
- Özher, S. (2008). *Romancı kimliğiyle Attila İlhan*. (Tez No. 227484) (Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ran, Hikmet N. (1993). *Yatar Bursa kalesinde*. İstanbul: Adam Yayınları

- Ran, Hikmet N. (1994a). *Yeni şiirler*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Ran, Hikmet N. (1994b). *Kuvayi milliye*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Ran, Hikmet N. (1994c). *Benerci kendini niçin öldürdü?*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Ran, Hikmet N. (1994d). *Son şiirleri*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Ran, Hikmet N. (1996). *Memleketimden insan manzaraları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Ran, Hikmet N. (1998). *835 satır*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Reyhanoğulları, G. (2021). Şiir ve unsurlarının anlamla ilişkiseliliği üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 594-615. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke/issue/62851/953768>.
- Şeker, A. (2022). Yeraltı edebiyatı üzerine sosyolojik düşünmek. Şeker, A., Özcan, E. (Ed.). *Yeraltı kliniği Türkiye’de yeraltı edebiyatı ve toplumsal cinsiyet* (ss. 13-44). Ankara: Nika Yayınevi.
- Tanilli, S. (1996). *Attilâ İlhan 70 yaşında*. Z. Ankara (Haz.). *Yalnız şövalye Attilâ İlhan* (ss. 155-157). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tarancı, C. S. (2004). *Otuz beş yaş*. İstanbul: Can Yayınları.
- Timuçin, A. (1978). *Nazım Hikmet’in şiiri*. İstanbul: Kavram Yayınları.
- Tulyakova Hikmet, V. (2004). *Nâzım’la son söyleşimiz*. (Çev. A. Behramoğlu). İstanbul: Everest Yayınları.
- Yaşar Kemal (2000). *Baldaki tuz*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2010). *Bugünlerde bahar indi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yürek, H. (2013). Bir romancının şairliği: Yaşar Kemal’in şiirlerine genel bir bakış. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 34, 253-276. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16975/177401>.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Yoktur.

Etik Onay: Yoktur.

Yazar Katkısı: Elif HACISALİHOĞLU (%50), Aziz ŞEKER (%50)

Conflict of Interest: None.

Funding: None.

Ethical Approval: None.

Author Contributions: Elif HACISALİHOĞLU (50%), Aziz ŞEKER (50%)
